

IRODALMI ROMA REPREZENTÁCIÓ ÉS ÖNREPREZENTÁCIÓ A XIX. SZÁZADBAN

ORSÓS JÁNOS RÓBERT

BEVEZETÉS

A dolgozat legfőbb célkitűzése a romák XIX. századbeli irodalmi reprezentációjának és önreprezentációjának együttes szemléltetése. Az irodalmi cigány reprezentációk sajátosságainak bemutatásához Liszt Ferenc *A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon* című írását hívom segítségül. A mű genezisének és korabeli recepciójának ismertetése után bizonyos szöveghelyek elemzésén keresztül kísérletet teszek Liszt, és ezzel együtt a cigányokról szóló szépirodalmak reprezentációs stratégiájának feltárására. Felfedem azokat a tényeket is, melyek lehetővé tették a cigányok romantikus eszményképének kialakulását és meghonosodását a XIX. század romantikus irodalmában. Az utolsó, záró szakaszban olyan cigány származású magyar költőket, műfordítókat és szótárszerkesztőket mutatnék be, akik tevékenységükkel jól szemléltetik, hogy a XIX. században milyen módon ábrázolták, képviselték magukat az irodalmi életben. Fontosságuk abban rejlik, hogy irodalmi kezdeményezésükkel egy roma nemzetiségi identitás kialakítására törekedtek.

LISZT FERENC A *CZIGÁNYOKRÓL ÉS A CZIGÁNYZENÉRŐL MAGYARORSZÁGON* CÍMŰ MŰVÉNEK GENEZISÉRŐL ÉS RECEPCIÓJÁRÓL

A továbbiakban *A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon* című írás recepcióját és geneziséjét szeretném felvázolni a *Vasárnapi Újság* egyes lapszámai, továbbá a Magyar Mercurius Könyvkiadó weboldalán is megtalálható, a kötethez kapcsolódó részletes és értékes információk alapján, melyeket Bencsik Gábor foglalt össze. A tanulmányban azért tekinthető relevánsnak az alábbi bevezető, mert a mű értelmezése során hasznos ismeretközlő funkcióval bírhat. A dolgozat e szakaszában tehát azon főbb vitapontok körülménye történik, melyek miatt a kötet megjelenését követően többen – olykor igen élesen – bírálták Lisztet és írását. Liszt következő (téves) állításai kerülnek vizsgálat alá: a magyar zene a nem a magyaroktól, hanem a cigányoktól származik, ugyanis Liszt egyfajta ősi indiai hangzást vél felfedezni a magyar zenében, ezért tulajdonítja a romáknak az autentikus magyar muzsikát. Továbbá szó esik egy Liszt ellen felhozott (alaptalan) vádról is, az antiszemitizmusról, melyet Liszt művének második kiadásának egy fejezete generált, azonban ez a terjedelmes, antiszemita véleményeket hordozó betoldás nem Lisztől származik. Bár Liszt cigánykönyve remek meglátásokat kínál a zenéről, jelen dolgozat szempontjából nagyobb fontosságú szerephez jutnak Liszt cigányokról alkotott izgalmas, kulturális és antropológiai jellegű, naiv elképzelései, melyek a romák XIX. századbeli általános megítéléséről, reprezentációjáról tanúskodnak. A későbbiekben négy kiemelt szövegrészleten keresztül stiláris és retorikai szempontból vizsgáljuk meg Liszt Ferenc cigányságra vonatkozó feltevéseit és reprezentációs stratégiáját.

Liszt Ferenc műve a XIX. századi Franciaországban jelent meg eredeti címén: *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* (1859). A magyar nyelvű kiadás 1861-ben, Pesten látott napvilágot *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon* címmel. A mű fogadtatását és keletkezését illetően elmondhatjuk, hogy megjelenése komoly felzúdulást váltott ki. A szöveget rendkívül sokan elmarasztaló kritikával illették. Ennek okait szeretném az alábbiakban feltárni.

Hamburger Klára „Liszt cigánykönyvének magyarországi fogadtatása” című írása jól rávilágít arra a történelmi-társadalmi háttérre, mely érthetővé teszi számunkra, hogy Liszt műve miért váltott ki hatalmas felháborodást a magyarság körében.¹ Liszt cigány-

---

¹ Hamburger Klára, „Liszt cigánykönyvének magyarországi fogadtatása”, *Muzsika* 43. 12 (2000. december), <http://epa.oszk.hu/00800/00835/00036/236.html>

könyve a magyar történelem egy sötét korszakában, a Bach-korszak végén jelent meg, melyet a romantikus nacionalizmus uralt. Sárosi Bálint *A cigányzenekar múltja 1776-1903, Az egykorú sajtó tükrében* című művében említést tesz arról, hogy a nemzeti zene és tánc között szoros kapcsolat feltételezhető, ugyanis sokak szerint a nemzeti zene a tánc által jött létre.² Az elnyomás ezen időszakában, amikor a magyar identitást jelentő nyelv hivatalos használata, és a magyar viselet is tilos volt, akkor csak a cigányok által előadott magyar nóta és tánc volt az egyetlen kifejezője a magyar identitásnak. Éppen ezért

a cigányzenekar vagy cigánybanda név még hosszú ideig nem jellemző. Ehelyett többek között a nemzeti banda, vagy nemzeti zenetársaság megnevezéseket alkalmazták, s így néhány évtizeden belül országszerte mély gyökeret ver a cigányzenélés és válik a zenei magyarság egyedülállónak hitt reprezentatív megnyilvánulásává.³

Liszt ezt a zenét vélte cigányzeneként felfedezni.

Műve éppen akkor jelent meg, amikor „az üldözött, nemzethalálra ítélt magyarságtól még egyetlen megmaradt kincsét, a zenéjét is elvitatják.”⁴ A magyarság felháborodását és fájalmát növelte, hogy a nemzet büszkeségétől, Liszt Ferenctől származnak ezen állítások, továbbá az, hogy éppen a „legalacsonyabb rendű, megvetett, kóbor népségnek, a cigányságnak meri (...) tulajdonítani!”⁵ a magyar zenét. 1859-ben, még a könyv megjelenése előtt Simonffy Kálmán a *Pesti Naplóban* nyílt levelet intézett Liszt Ferenchez (úgy, hogy Liszt írását még nem is olvasta), melyben azzal vádolja hevesen Lisztet, hogy eltagadta a magyaroktól saját zenéjüket. „Ezt az állítást hatalmas botránynak kell tekinteni”⁶ - így fogalmaz a *Vasárnapi Újság* hasábjain az S-y J szignóval ellátott cikk szerzője. Véleménye szerint bosszantó a „magyar nemzetről bármi badarságot való gyanánt árulni.”⁷

A Liszttel szembeni felháborodás olykor szélsőséges méreteket is öltött. Sokan sértően támadták Lisztet állításai miatt, de nemcsak elméleteit, hanem személyét is. Ezt kivá-

---

² Sárosi Bálint, *A cigányzenekar múltja 1776-1903, Az egykorú sajtó tükrében* (Budapest: Nap Kiadó, 2004) 63.

³ Sárosi, 16., 78.

⁴ *Vasárnapi Újság* 6. 34 (1859. augusztus 21): 403.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

lóan szemlélteti egy bizonyos K.T szignójú szerző, akinek tollából egy sérelemből táplálkozó, nagyon szarkasztikus, gúnyos megjegyzés látott napvilágot Liszt cigánykönyve kapcsán: „Kár, hogy az, akire olly büszkék valánk, ki olly szeretetreméltó, geniális s nemesérezelmű, illy könnyen lisztezte be fényes nevét; ne is akarjon kimosakodni, mert abból csiríz lesz - ami nem valami jól áll.”⁸

Liszt cigánykönyvének megjelenését követően minden magyar sajtóban megjelent közlemény veleje tehát az, hogy a zseni nagyot tévedett akkor, amikor elvitatta a magyaroktól saját zenéjüket. Bár Magyarországon evidens, hogy a magyar zene nem a cigányoktól való, nem ők hozták magukkal Magyarországra, azonban úgy gondolták sokan, hogy erről a külföldi olvasókat is meg kell győzni, másként a külföldi zenetudósok helytelenül vélekednek a magyar nemzeti zene eredetéről. Éppen ezért legfőbb szándékuk az, hogy cáfolják Liszt állításait, és bebizonyítsák a világ előtt azt, hogy nem a cigányzene hatott a magyar zenére, hanem fordítva. Az egyes orgánumban megjelenő írások hiteles történelmi és zeneelméleti bizonyítékokra hivatkoznak. A közhangulatot jól példázza S-y J szignójú szerző heves bírálata és tiltakozása, melynek középponti gondolata az, hogy „ezen botrányos badarságot nem szabad ellentmondás nélkül hagyni; nem szabad hidegen nézni, miként terjed a magyarról ismét egy ferde állítás”.⁹ Véleménye szerint a nemzet dicsőségét sérti az az állítás, hogy a magyarság zenéit, dalait, táncait más néptől, és éppen „a cigánytól, a világ legmíveletlenebb népétől lopta.”¹⁰ A cikk szerzője Liszt állításával szemben éppen azt igyekszik bizonyítani, hogy a cigányság tanulta el a magyar zenét éppúgy, ahogy eltanulta más nemzetnek zenéjét, ahol letelepedett.

Liszt elméletének cáfolata során a *Vasárnapi Újság* egy későbbi számában¹¹ Ponori Thewrewk Emil két történelmi felvetésére hivatkozik, mely szerint „a cigány zenei tehetsége minden országban az illető nép zenéjének szolgálatába szegődik”, vagyis az autentikus magyar zenét maguk a cigányok is magyar zenének nevezik. Sárosi Bálint is megerősíti mindezt azzal, hogy „a cigányok nemcsak öltözetükkel, hanem öntudatukkal is közönségükhöz, nem pedig a cigányság tömegeihez próbáltak igazodni. Nem cigány, hanem magyar cigányzenész öntudattal éltek itthon és közlekedtek a világban.”¹² A másik felvetés szerint azért nem lehet a cigányoké a magyar muzsika, mert a magyar

⁸ *Vasárnapi Újság* 6. 37. (1859. szeptember 11): 442.

⁹ *Vasárnapi Újság* 6. 34 (1859. augusztus 21): 403.

¹⁰ Uo.

¹¹ „József Főherceg könyve” *Vasárnapi Újság*, 35. 21. (1888. május 20): 342.

¹² Sárosi, 15.

zene hangsúlybeli törvénye szoros megegyezést mutat a magyar nyelvvel. S mivel a cigányság még nem ismerte a magyar nyelvet mielőtt Magyarországra érkezett volna, így a zenében egyformán jelenlévő hangsúlyokat sem ismerhette.

A magyar zeneirodalom régi nagy tekintélye, Gróf Fáy István, Liszt Ferenc személyes barátja is felszólalt a cigánykönyv által kirobbant zenevitában. Elismeri, hogy Liszt Ferenc alaptalanul sértette meg a magyar nemzet egyik szent tulajdonát, a magyar zenét, és hogy állításai kiegészítésre szorulnak. A gróf barátjának elméletét tarthatatlannak gondolja, s ezt ő is egy egyszerű történelmi bizonyítékkal igazolja. Állítása szerint a magyar zene legrégebb hangszerét, a tárogatót a magyarok a XII. században, pontosabban Könyves Kálmán uralkodása idején hozták be Ázsiából. Ebből a korszakból ismeretesek az első magyar dalok, egyházi énekek. Ezzel szemben a cigányok csak a XIV-XV. században, Zsigmond király uralkodása idején jelentek meg Magyarországon. Ezen tény alapján állítja Fáy István gróf, hogy Liszt elmélete, miszerint a magyarság a cigányságtól kölcsönözte zenéjét, haszontalan és nevetséges. A gróf több helyen is hangot ad csalódottságának, és beismeri, hogy barátja nagyot tévedett, azonban mégis védelmébe veszi Lisztet. Két érvet hoz fel Liszt védelmében. Véleménye szerint Liszt az alapján juthatott téves következtetésre, hogy a XVII. és a XVIII. században sok olyan cigány tűnt ki a magyar zenében, mint például Barna Mihály vagy Czinka Panna, akik azonban nem cigány, hanem magyar zenét játszottak.¹³ Fáy gróf továbbá azzal magyarázza barátja elhamarkodott állításainak okát, hogy Liszt nem Magyarországon nevelkedett, így nem ismerhette „a nemzet múltját, jelenét, és a magyar nép sajátosságát!”.¹⁴ Azonban kiáll Liszt hazafisága mellett is, amikor emlékezteti a magyarságot arra, hogy sok mindent tett a magyar nemzetért, így ha szóval nem is, de cselekedeteivel hazafi volt.

Egy párizsi folyóirat, a *Revue des deux Mondes* hasábjain is megjelent egy bírálat a francia zenekritikus, Paulo Scudo tollából, melyet a *Vasárnapi Újság* is közzétett a vita során.¹⁵ Miután a francia író mélyen tisztelig Liszt zsenialitása előtt, kijelenti, hogy az alkotás, a szépírás nem Liszt erőssége. Scudo továbbá rámutat arra a fontos körülményre, hogy ezt a művet Liszt a sikeres pályafutását követő visszavonultságában, a szász-weimari hercegi udvar karmestereként írta meg abból a célból, hogy közönségének érdeklődését továbbra is fenntarthassa. Scudo említést tesz arról, hogy Liszt ebben az időszakban rengeteg olyan zeneművet, szimfóniát hozott létre, melyek a közönség

¹³*Vasárnapi Újság*, 6. 34. (1859. augusztus 21.) 464-465.

¹⁴Uo.

¹⁵*Vasárnapi Újság* 6. 34. (1859. augusztus 21) 403-404.

és a műértők számára is érthetetlenek voltak. Liszt Ferenc ebben a korszakában írta művét, melynek retorikájáról így nyilatkozik Paulo Scudo: „Liszt irataiban mindig fel volt található ugyanazon lelkesültség, ugyanazon lyraság, ugyanazon vágyak, ugyanazon kibontakozni nem tudó költőiség.”¹⁶ Véleménye szerint tehát valami olyasmire szolt hozzá Liszt, amihez nem ért, és valami olyasmibe sodorta magát, melyből nem tudott kilépni, ezért érzékelik olvasói zűrzavarosnak írását. Mindennek ellenére – s talán egyedülálló módon – Scudo mégis rá tudott mutatni a műben rejlő lehetőségekre. Azt mondta ugyanis, hogy ha Liszt nem tért volna el tárgyától, és kulturális vagy antropológiai vizsgálódások helyett egy mélyebb filozófiai vagy zeneelméleti vizsgálódásba kezdett volna például (pl. annak tárgyában, hogy van-e külön cigányzene, és hogy miben különbözik a cigányzene a többi európai zenétől), művéből érdekes olvasmány lehetett volna.

Liszt elméleteinek helytelenségén túl további vádként hozták fel művének második kiadásával (1881) kapcsolatban az antiszemitizmust, miszerint a zsidó zene elemzése során arról olvashatunk, hogy a zsidóság nem rendelkezik kreatív tehetséggel. Azonban nagy valószínűséggel ezeket a részeket nem Liszt írta. A szerzőséget illetően ugyanis olyan kételyek fogalmazódtak meg, melyek szerint *A Cigányokról* (1859) című írás nem is Liszt, hanem egykori élettársai, Marie D’Agoult, illetve Carolyne Wittgenstein érdeme.¹⁷ Sokáig azt tartották, hogy a műben csak a zeneelméletre vonatkozó konkrétumok fűződnek Liszthez, míg a szöveg strukturális és stiláris jellemzői Carolyne Wittgenstein hercegnő szellemiségét tükrözik. Viszont Wittgenstein hercegnő memoárjából kiderül, hogy a Liszttel szemben felhozott általános és konkrét vádak hiteltelenek, ugyanakkor kitér *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon* genezisére is. Viszsaemlékezésében említést tesz arról, hogy bár sokan, főként tanítványai is a keze alá dolgoztak, a művet elejétől a végéig Liszt Wittgenstein hercegnőnek tollba mondta. Liszt minden alkalommal saját maga végezte el a szöveg alapos, gondos korrektúráját, tehát komoly felelősséget vállalt munkájával kapcsolatban. Azonban a szöveg második, 1881-es kiadásával az a probléma, hogy a szerzői ellenőrzés elmaradt, ugyanis az idős korban lévő Liszt a szöveg sajtó alá rendezését Wittgenstein hercegnőre bízta, így ke-

---

¹⁶ Uo.

¹⁷ Bencsik Gábor, „Utószó Liszt Ferenc - *A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon* c. könyvéhez”, IV in: Liszt Ferenc: *A cigányokról és a Cigányzenéről Magyarországon*. Budapest: Magyar Mercurius Kiadó, 2004.

rült a szövegbe az a viszonylag terjedelmes betoldás, mely antiszemita véleményeket hordoz.¹⁸

Bár kétségtelen, hogy tévedett, mikor a magyar zenét cigányzeneként azonosította, mégis óriási szolgálatot tett Liszt a magyar zenének. Tévedésének oka tehát az lehetett, hogy amikor a XIX. század közepén hazatért Magyarországra, csodálkozva tapasztalta, hogy az ország tele van kiváló zenészekkel. Liszt tehát azzal a cigányzenével találkozott, melyet világszerte, s talán a mai napig is magyar zeneként értelmeznek.¹⁹ Ennek fényében Liszt érthetően vont le téves következtetéseket a cigányzene eredetéről. Liszt műve pedig feltehetően nem azért íródott, hogy azzal téves feltevéseit alátámaszsa, hanem azért, hogy pótolhatatlan meglátásokat közöljön a zenéről és a zenészekről, illetve azért, hogy a cigányzenén keresztül a poézisről, az alkotásról és a művészetről szóljon.

A fentieket úgy összegezhethetjük, hogy Lisztet és művét valójában alaptalan vádakkal illették, mikor azt állították róla, hogy magyarellenes és antiszemita. Liszt valójában mély empátiával fordult a magyarsághoz és a zsidósághoz, kortársaihoz viszonyítva pedig „elfogultságig menő rokonszenvet táplált a cigányok iránt.”²⁰

MIKROELEMZÉS – LISZT FERENC: A CZIGÁNYOKRÓL ÉS A CZIGÁNYZENÉRŐL MAGYARORSZÁGON

1. Szövegrészlet:

Szemeink előtt bizonyos tekintetben állati életet él, nem tudva és nem törődve mindazzal, a mi kívülötte történik. (...) Elszéled az erdőkben és hegyek torkolataiban (...).²¹

---

¹⁸ Uo, VI.

¹⁹ Kovalcsik Katalin a cigány zenekultúráról szóló tanulmányában fontos meghatározásait adja a cigányok által előadott zenének. Véleménye szerint kétféle zenélést különböztethetünk meg: *cigányzenének* nevezi a szolgáltatás jellegű, nem- cigány hallgatóság számára előadott zenét; s *népzenének* nevezi a cigányok belső használatra szánt zenéjét. Magyarországi látogatása során Liszt azt a zenét nevezte cigányzenének, melyet hivatásos cigányzenészek adtak elő. (Kovalcsik, 441.)

²⁰ Uo. X.

²¹ Liszt Ferenc. *A cigányokról és a Czigányzenéről Magyarországon*. Budapest: Magyar Mercurius Kiadó, 2004, 6-7.

Elemzés:

Az elsőként kiemelt szövegrésszel azt a narratív pozíciót szeretném megvilágítani, mely nemcsak a mű egészéhez, hanem a romákról/cigányokról szóló diskurzusokra általában jellemző.

A többes szám első személyű kifejezés egy olyan bináris oppozícióra épülő reprezentációs stratégiáról árulkodik, melyben a „Mi” és az „Ők” oppozíciója lesz hangsúlyos, mely során az általában elgondolt európai és a cigány kultúra kerülnek egymással szembe.

Az elbeszélésben a romák/cigányok egy külső, nem-roma nézőpontból jelennek meg, ugyanis az elbeszélés joga a hatalmi pozícióban lévő civilizált városlakóké, vagyis a civilizált társadalom kollektív nézőpontja válik uralkodóvá, aminek köszönhetően egy alá-fölrendelt viszony alakul ki a mű narratívájának egészében. Ezt a viszonyt kiválóan ábrázolja az E. W. Said *Orientalizmus* című könyvében olvasható történet, mely Flaubert és Kücsuk Hánem, az egyiptomi kurtizán találkozására vonatkozik, melyből kiderül, hogy miként alakult ki a „keleti nő” sztereotípiája. A több szempontból alárendelt helyzetben lévő nő sohasem beszélhetett magáról, mivel a külföldi férfi beszélt helyette, akinek a dominancia, a fölény valamennyi összetevője a birtokában volt, ezáltal csak egy külső megjelenítés által kapunk képet a „keleti nőről”.

A romák/cigányok reprezentációja során is hasonló helyzet áll fenn. Alárendelt, kiszolgáltatott helyzetében a cigányság számára nem nyílik lehetőség az önreprezentációra, arra, hogy magáról beszéljen, ily módon alakult ki a nem-romák fantáziájában a „képzelt cigány” karaktere. Mivel Liszt narratívájában is csak egy külső szempont érvényesül, maga a diskurzus teljesen kizárólagossá és egyoldalúvá válik, ugyanis a cigány/roma nézőpont nem jut érvényre, ebből kifolyólag a cigányság egy nagyító alá vetett vizsgálati tárgyként van jelen az elbeszélésben.²²

---

²² Gyakorlatilag a külső szempontból történő ábrázolás problémáira mutat rá Szuhay Péter is egy, a magyarországi cigányokról készített fotók típusait vizsgáló tanulmányában. (Szuhay Péter. „Az egzotikus vadembertől a hatalom önnön legitimálásáig. A magyarországi cigányokról készített fotók típusai.” Beszélő 7 2002. július-augusztus, 97-106.) Ahogy az irodalmi, képzőművészeti alkotásokban, úgy a fotográfiában is kérdésessé válik, hogy a nem romák által létrehozott és bemutatott tudományos és művészi „valóság” milyen mértékben tükrözi hitelesen a cigányság helyzetét, történetét, mibenlétét. Tanulmányában Szuhay egy 1993-as, a Néprajzi Múzeumban rendezett kiállításról tesz említést, ahol fotókon keresztül mutatták be a magyarországi cigányság 20. századi etnográfiai, szociológiai és antropológiai helyzetét. A tárlaton bemutatott fotók tárgya a cigányság volt, de a képek túlnyomó részét nem a cigányok készítették magukról, hanem a nem cigányok ábrázolták a cigányságot. Szuhay ezen a ponton mó-

Liszt Ferenc műve egy olyan megismerési szándékkal jött létre, hogy hiteles képet adjon a romákról. Azonban kísérlete ott látszik meghiúsulni, hogy művének eljárása nélkülözi azon tudományos metódusokat, melyek által az adott feltevések legitim ismeretté válhatnak. Liszt narratívája inkább általánosító ítéletet tartalmazó, sztereotipizáló stratégiaként jellemezhető, mert tudományos értelemben vett nem-ismeretek hozzák létre a romákról szóló diskurzust, így művében nem tesz mást, mint kulturális sztereotípiákat termel újra. Az efféle narratíva tehát azért nem tud hiteles képet adni a cigányságról, mert a narratíva ideológiailag, illetve sémáktól terhelt. Mindebből nem azt tudjuk meg, hogy valójában milyenek is a cigányok, hanem azt, hogy a XIX. század romantikájának polgári felfogása, irodalmi közvéleménye miként gondolkodott a cigányságról.

A romák megjelenítésének egy másik vonulatát képezi a modern társadalomtól teljesen elkülönült vagy marginális létezése.²³ Ezzel szemben pedig a XIX. században a civilizációt képviselő európai nemzetek tagjai fokozatosan elhatárolódtak a természeti közegetől. Mivel ebben az időszakban a cigányok nem voltak igazán identifikálhatók a nem-cigányok számára, az azonosítási aktus kényszerítetten történt meg.²⁴

---

don mutat rá az efféle ábrázolás problémájára. Amikor a cigányságot, (vagy bármilyen más csoportot) egy külső, nem cigány szempontból (vagy nem az adott csoport belső szempontjából ábrázolják), akkor a cigányságot nem a saját akaratóból, nem a nekik tetsző élethelyzetben ábrázolják, hanem akaratauktól függetlenül válnak etnográfiai, szociológiai, stb. kutatások tárgyává, vagy valamilyen politikai cél eszközevé. Szuhay hangsúlyozza, hogy az efféle ábrázolás (legyen az irodalmi, fotográfiai vagy egyéb képzőművészeti ábrázolás) egy a cigányságon kívül álló kulturális világ rájuk kényszerített törekvése lesz. Ezen a ponton válik kérdésessé, hogy az adott alkotás (egy irodalmi mű, egy fotó, egy festmény) a szerzőről vagy az ábrázolt alanyról szól-e?

²³ Alaine Lemon, „Forró Vér és Fekete Gyöngy: a cigány eredetiség paradoxona a szocializmus idején és azután,” *Replika*, 23-24. (1996): 243-260.

²⁴ Azonosításukat nehezítette, hogy a cigányok nem besorolhatók semmilyen hagyományos nemzeti, társadalmi, kategóriába, ezért hamarosan kívülállóknak tekintették őket. A cigányság azért jelenik meg Lisztnél kívülálló, a társadalomba beilleszkedni képtelen népként, mert nem rendelkezik a nemzethez tartozás objektív feltételeivel, mint például a kultúra, nyelv, közös történelem vagy vallás. Mivel „nem tudtak magyarázatot adni a cigányság etnikai jellegére, származására, nyelvére és vallására sem” (Erdős Zoltán. *„Mitoszok és sztereotípiák. A cigányság a német és a magyar közvéleményben”*. Romológia 1. 2-3: 45.) ezért az európai közvélemény kénytelen volt sajátos sztereotípiákat létrehozni annak érdekében, hogy a cigányságot társadalmilag besorolhassák. Az európaiak sokáig csak találgattak a cigányság származását illetően. A nomád életmódjuk, ruházatuk és különféle szokásaik alapján voltak feltevések, miszerint a cigányság eredete Afrikához vagy Belső-Ázsiához köthető. A származás kérdésén túlmenően problémát okozott a nyelv kérdése is, ugyanis a romák mindig saját nyelvüket alkalmazták egymás közt, s ez a nyelv az európaiak számára sokáig megfejthetetlennek bizonyult. További kérdést jelentett a cigányság vallásának azonosítása, ugyanis sokáig vallástalan, vagy furcsa keverékvallást követő népeknek tekintették őket. Vándorlásaik, illetve üldöztetések során keresztényeknek, görög vallásúaknak vallották

A XVIII. századtól egészen új megvilágításba került a nyugat-európaiak és a „másik” viszonya, ugyanis merevnek, kiüresedettnek, ridegnek és túlhajszoltnak tetsző európai kultúra ellenpontjaként jelenik meg a „nemes vadember” alakja. A szépirodalmi gondolkodásban előtérbe került az érdeklődés a tisztább, egyszerűbb, a civilizációtól még meg nem rontott világok kultúrái iránt, illetve a korábban tabuként számon tartott dolgok iránti vágyódás és átértékelődése. Az európai ember számára egyszerre vonzó lett az, ami korábban „a kicsapongó életmód és a túlfűtött bujaság, a gyerekes esztelenség és lustaság körébe tartozott, mert mindezt a kényelemmel és gyönyörökkel teli boldogságot, természetes ártatlanságként értékelték.”²⁵ Mindez a romantika egyik legnagyobb hatású előfutárának, Jean-Jacques Rousseau-nak is köszönhető, akinek művei nyomán a XIX. század romantikájában egy olyan idealisztikus felfogás élt tovább, amely a társadalom civilizált létformájával szemben inkább a falusi vagy természeti élet egyszerűségének, természetességének és eredetiségének primátusát hirdette.²⁶ Tulajdonképpen a XVIII-XIX. században kialakuló új társadalmi kényszer nyomása miatt a feltörekvő polgárság számára egyre távolabbinak, elérhetetlennek tűnt az egyszerű emberek életének boldogsága, illetve az érintetlen szabadság idillikus állapota, melyben felfogásuk szerint a szabadnak és fesztelennek vélt cigányok élnek, ezért a polgárság irigyelte őket idealizált természetességük miatt. Mivel a polgárság a cigányokhoz kötötte az idealisztikus természeti állapot megtestesülését, hamar Európa utolsó „nemes vadembereit” vélték felfedezni bennük. Ennek köszönhetően egyre népszerűbb toposzá váltak a cigányok a romantika irodalmában.²⁷ Az idegennek tetsző cigányság tehát egyszerre testesítette meg a különleges „másságot,” az egzotikumot és a társadalmi létformára képtelen vadember (*savage*) mítoszát. Ugyanakkor „természetük” alapján egyszerre vetítívászonként szolgáltak a polgárság legnagyobb vágya (szabadság, fesztelenség, stb.) számára, mert a cigányokat egy olyan szabad, társadalmon kívül létező természeti népként képzeltek el, akik függetlenek a társadalmi létezés kötelékeitől, s ezzel egy autentikusabb, harmonikusabb őállapotot valósíthatnak meg. Viszont éppen e jellemvonásuknak köszönhetően rekesztődtek ki a formálódó polgári társada-

---

magukat a romák, az európaiak pedig inkább pogányoknak vagy vallásnélkülieknek tekintették őket, mivel nem voltak vallási előjáróik, templomaik és a különböző vallási ünnepeket sem tartják meg.

²⁵ U.o. 67.

²⁶ Gerhard Baumgartner és Éva Kovács. „Roma und Sinti im Blickfeld der Aufklärung und der bürgerlichen Gesellschaft.” In: *Roma und Sinti, „Zigeuner – Darstellungen” der Moderne*, Szerk.: Gerhard Baumgartner und Tayfun Belgin (Krems: Kunsthalle Krems, 2007) 17.

²⁷ Baumgartner és Kovács, 17.

lomból.²⁸ Ebben a romantikus hagyományban az identifikáció nehézségéből adódóan ábrázolták „vad és szilaj, titokzatos és kiismerhetetlen, szabadságszerető, ám a társadalomra veszélyes, kóborló” alakként a cigányt. Egzotikus, vad emberekként ábrázolták őket, mivel nem ismerték a normarendszerüket. Így „az egzotikum mellett egy archaikus kultúra hordozóit is látták bennük.”²⁹ A cigányságnak éppen ez a „természetközeli primitívsége” inspirálta például az orosz szépirodalom nagyjait, mint Puskit, Dosztojevszkijt, Tolsztojt, stb., akik a cigányokról olyan történeteket és verseket írtak, melyek a társadalmi lét kötöttségeitől mentes „szabadság” motívumai körül forogtak.³⁰ Tehát Liszt és a XIX. századi európai polgárok szemében a cigányság a vadságnak egy olyan magasztos állapotát képviselte, amely a prehisztorikus „primitív hordákra” volt jellemző. Ennek köszönhetően a cigányság efféle ábrázolása kifejezetten anakronisztikussá válik.

2. Szövegrészlet:

Tekintély, törvény, szabály, parancs, elv, ígérettartás, kötelesség reá nézve türhetetlen fogalmak és dolgok. (...) Leráztak magukról minden erkölcsi nyűgöt, minden társadalmi függést, minden belső köteléket, hogy annál jobban követhessék az érzés villanyos szikráját. Érezni: létök foglalhatja, érezni akarnak bármi áron.³¹

Elemzés:

E passzusban továbbra is tetten érhető azon szintaktikai mozzanat működése, mely megmutatja számunkra, hogy a modernitás gondolkodási stratégiájára jellemző a bipolaritás: a „Mi” és az „Ők” különbségére épülő eljárás. Maga Liszt is benne áll abban a kizáró, bináris rendszerben, melyben a fenti értékek, motivációk elkülönбöződnek, ugyanis ebben a rendszerben nem lehetséges az, hogy romának és nem-romának azonos értékei, motivációi legyenek.

---

²⁸ U.o. 18.

²⁹ Szuhay Péter, „Az egzotikus vadembertől a hatalom önnön legitimálásáig. A magyarországi cigányokról készített fotók típusai,” *Beszélő* 7 (2002. július- augusztus): 98.

³⁰ Lemon, 243-260.

³¹ Liszt Ferenc. *A cigányokról és a Czigányzenéről Magyarországon*. Budapest: Magyar Mercurius Kiadó, 2004, 50-52.

A narratíva a cigányokat a modern nemzeti társadalmon kívüliekként ábrázolja, marginális pozíciójukat azzal az állítólagos velük született hajlammal próbálja igazolni, hogy minduntalan fellázadnak a társadalmi kötöttségek ellen.³² Mindehhez társul egy etatista, jobban mondva inkább a bürokrácia szempontjából történő megítélés is, amely a cigányságot szabályozhatatlan, deviáns népséggként látja.³³ Ez a megjelenítési mód szembe állítja a cigányokat a társadalommal és a civilizációval, s úgy mutatja be őket, mint független, társadalmon kívüli, önszerveződésre és társas intézmények létrehozására képtelen embereket.³⁴ Mindez nem is oly meglepő, hiszen történelmileg igazolható, hogy a helyhez kötött földművelő és városi társadalmak számára valóban komoly kihívást jelentett a cigányság nomád életmódjának szabályozása. Innen nézve indokoltan rekesztődik ki a cigányság a helyhez és nyelvhez kötött történelmi közösséggként definiált nemzet fogalmából.³⁵

Az európai polgárság cigányságról való gondolkodására nagymértékben hatást gyakorolt az etnocentrizmus kultúrafelfogása. Az, hogy a cigányságot túlnyomórészt egy alacsonyabb rendű, vad, természetközeli népként gondolták el, az etnocentrizmus belső logikájából adódó ellentétben alapszik. Maga az etnocentrizmus egy kizáró, énközpontú gondolkodási rendszer, mely során az európaiak saját életformájukat tekintik abszolút normaként, s mindaz, ami ehhez képest egy idegen létformaként jelent meg számukra, azt egy alacsonyabb rendű életforma kategóriájába sorolták be. Az egyik oldalról tehát jelen van minden érték, ami az európai civilizált ember kultúrájának sajátja, s ezzel helyezkedik szembe minden, ami természetinek, vadnak, ösztönösnek, tehát kultúrán kívülieként tekinthető. Ebből az ellentétes eljárásból adódóan határozták meg egyrészt saját, illetve a „másik” identitását is. Mindaz, amit az európaiak a cigányságról elgondoltak, tökéletesen szembehelyezkedett mindazzal, ahogyan az európaiak önmagukat látták.

A XIX. század idején az etnocentrikus felfogásnak egy igen érdekes hozományaként a cigányság átértelmezése történt meg. Az urbanizáció eredményeként kialakuló, a polgári léttel együtt járó tilalmak által Európa civilizált lakossága egyre jobban eltávolodik a természettől, a „természetes ösztöni megnyilvánulásaiktól, minek eredményeként az ember biológiai-anyagi-testi életmegnyilvánulásai a hallgatás és az elfojtás vilá-

---

³² Uo.

³³ Veres András. *Cigányok az irodalomban. In: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből* (Budapest: IFA-OM-ELTE, 2001), 277.

³⁴ Lemon, 243-260.

³⁵ Veres, 277-278.

gába szorultak.”³⁶ A cigányság átértelmezése főként annak köszönhető, hogy az urbanizációs folyamatok során az európai polgárság fokozatosan elveszti kapcsolatát a természettel, illetve a természettel való összhangot, aminek következményeként a polgárság ráébred értékét vesztett, tragikus helyzetére. A cigányság azért válhatott az európai polgárság magasabb rétegei számára tudatalatti vágyaik megtestesítőjévé, mert míg a polgárság a földi élvezetek megzabolásának, az önmegettartoztatásnak és a böjtnök terhét viselte, a cigányságban a paradicsomi állapot letéteményeseit látta, akik a földi élvezeteket és a világi örömeiket nem tagadják meg önmaguktól. A „szabadság, a gyermeki gondtalanság elvesztése intellektuális lázadást idézett elő a polgárság körében az általánosan fennálló társadalmi normákkal szemben.”³⁷ A polgárság ellenállása a jelenkor állapotától való radikális elfordulásában manifesztálódott, hiszen a jelen állapota értékvesztett állapotként jelent meg az ember őseredeti létformájának relációjában. Azonban Veres András rámutat arra, hogy a romantikus irodalom többek között épp ezen negatív előjelű értékeléseket megfordítva egyenesen az autonómia és az ellenállás megtestesítőit látta a cigányokban,³⁸ akik a fennálló társadalmi normákkal szemben saját szokásaikat, törvényeiket követik, ami egyfajta ellenállásként hat az adott társadalmi konvenciókkal, illetve politikai rendszerrel szemben. Urs Bitterli ezen szellemi magatartás megnevezéséhez Arnold Toynbee „archaizmus”, illetve „futurizmus” terminusait kölcsönzi. E fogalmak azon szándék kifejeződését jelölik, melynek célja, hogy az ember kimeneküljön a romlott, csalódást okozó kultúrából a civilizáció vagy kultúra világában gondjaitól és terhétől mentes álom- és fantáziavilág területére.³⁹ Az ilyen függetlenségnek köszönhetően a cigány alakja nagyon izgalmas, vonzó és rokonszenves figurává válik a romantikus irodalom és az általános polgári felfogás számára.

Urs Bitterli leszögezi, hogy az etnocentrikus elgondolás végső soron a „kultúra és a természet tudományos megfontolásokkal semmiképpen alá nem támasztott elválasztáshoz járult hozzá.”⁴⁰ A henyélő, társadalmi létformára képtelen, viszont a természettel összhangban élő cigányság XIX. századi elgondolása az efféle etnocentrikus elgondolásból indul ki. Liszt is olyan nem-tudományos ismeretekre, sztereotípiákra ala-

---

³⁶ Klaniczay Gábor, *A civilizáció peremén: Kultúrtörténeti tanulmányok* (Budapest: Magvető, 1990), 61.

³⁷ Urs Bitterli: „Vadok” és „civilizáltak”: *Az európai - tengerentúli érintkezés szellem és kultúrtörténete* (Budapest: Gondolat, 1982) 304.

³⁸ Veres, 279.

³⁹ Bitterli, 489-490.

⁴⁰ U.o. 105.o

pozza organikus teóriáit, mint a „néplélek” vagy a „nemzetkarakterológia”. A „cigány néplélekből” fakadó szabadságból és természetközelségből kiindulva a cigánysághoz nem a racionalitást rendeli, hanem az emocionalitást, az érzelmek dominanciáját, ugyanis az „értés” a civilizált társadalmi léthez szükséges kompetencia, ellentétben az „érzés” képességével, mely a természeti létben és a művészetekben, s legfőként a zenében játszik kulcsszerepet. Ezt az elképzelést kitűnően példázza az Alaine Lemon cikkében olvasható részlet, miszerint a cigányok számára a kottaolvasás kompetenciája fölöslegesnek tűnik, mivel a cigányok természetükből adódóan kiválóan értenek a zenéléshez⁴¹ Így a romák önkifejezési lehetősége nem a bonyolult nyelvi absztrakcióban rejlik, hanem valami egészen másban, a zenében. Mivel a zene az érzelmek legfőbb kifejező eszköze, ezért a cigányság létesszenciája nem a kötött társadalmiságban és az absztrakcióban rejlik, mely akadályozza a művészi szabadságot és a virtuozitást, hanem a művészet autonóm birodalmában, a zenében. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a romantikában egy paradox folyamat által lesz a cigányság az őseredeti állapot vonzó reprezentánsa, ugyanis az ábrázolásukban jelenlévő negatív, pejoratív jelzők mögött gyakran a polgárság látens vágyai húzódnak meg.

3. Szövegrészlet:

(...) minő forma lett volna alkalmasabb a zenénél egy olyan nép könyvének, mely elveti magától a nemzetiség egész anyagi oldalát, dogmát, kultust, törvényt, földet, családot és mindennemű tulajdont, csak hogy a szellemi oldalt megőrizze, százados és kiirthatatlan ösztöneit, kicsapongó szenvedélyeit (...) Noha a cigányok elvetették a jellem mindazon nyomait, melyek által a más fajok egymáshoz hasonlítanak, mindazáltal előkelő, csodás életképességgel megáldott népet alkotnak, mivel bebizonyították, hogy nekik is van szükségük a maguk könyvére, (...) dalolniok kellett beszéd helyett!⁴²

Elemzés:

Liszt műve az európai politikatörténet azon időszakában jelent meg, amikor a modern nemzetállamok, nemzetek kialakultak. A 19. század idején Európa modern államai

---

⁴¹ Lemon, Forró Vér és Fekete Gyöngy: a cigány eredetiség paradoxona a szocializmus idején, Replika 23-24. (1996), 201-272

⁴² Liszt Ferenc. *A cigányokról és a Czigányzenéről Magyarországon*. Budapest: Magyar Mercurius Kiadó, 2004, 15-16.

nemzeti öntudatuk megerősítése céljából a történetírással a tagolatlan múlt mítoszainak, legendáinak felelevenítésére és rögzítésére törekedtek, hogy ezzel saját nemzeti gyökereiket, identitásukat megkonstruálják maguknak. Gyáni Gábor szerint a XIX. századi történetírás hívatása az, hogy megteremtse az olvasóban a folytonosság, a teljesség, a lezártág és az ősiség képzetét, mely feltétele és eredménye is a nemzeti történetkép létrehozásának.⁴³ Ezen túlmenően a történetírás olyan reprezentációs gyakorlatként is felfogható, ami kiválóan alkalmas arra, hogy létrehozza a „törvénytisztelő polgárt” azzal, hogy az olvasót behelyezi egy, a társadalmi horizontját meghatározó erkölcsi világrendbe. Az efféle moralizálás identitással ruházza fel az olvasót azáltal, hogy az olvasó a civilizált társadalom tagjaként szembehelyezkedhet a természeti életmód káoszával.⁴⁴ Gyáni szerint a posztmodern értelmezésének tükrében történelem/történetiség alatt a „világ egészének olyan időbeli, az időben előrehaladó mozgását” érthetjük, ami a jelen felé tart. Minden ilyen történetkép egy nemzeti kollektíva egyedi útjának történetét dolgozza fel, amely végül a jelenbe torkollik. Célját, értelmét a strukturált történelmi folyamat időbeliségében határozhatjuk meg. Hozzáteszi, hogy a történetírás tudományosságának alapját képezi a temporalitás, vagyis az időbeli változás megragadása. Ily módon megállapíthatjuk, hogy európai nemzetek történeti emlékezete szorosan kapcsolódik a temporalitáshoz, ugyanis időfelfogásuk lineáris jellegű, mivel történelmi narratívájukban kauzális összefüggést, egymásutániságot feltételez. A másik fontos tényező pedig a megismerés gyakorlati módszereinek megléte.⁴⁵

Az európaiak öntudatukat tehát az írott történelmi feljegyzéseikből merítik, azonban a cigányok történelmi emlékezete más jelleggel bír. A cigányság eddig olyan alsóbbrendű (*subaltern*), nem racionális népként jelenik meg a narratívában, mely képtelen a magasabb szintű absztrakcióra (mint például a beszéd, írás, olvasás), ennél fogva nem rendelkezik olyan írásban rögzített történelmi emlékekkel, mint amelyenekből Európa modern nemzetei táplálják saját nemzeti öntudatukat. Továbbá a cigányság történetiségében a kauzális viszonyok nem tisztázottak, ezáltal a cigányság önreprezentációjából kivonódik egy fontos elem, a temporalitás. Erre mutat rá Alaine Lemon *Forró Vér és Fekete Gyöngy* című tanulmányában Katie Trumpenerre hivatkozva, mikor

⁴³ Gyáni Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése* (Napvilág: Budapest, 2000), 33.

⁴⁴ Gyáni, 32.

⁴⁵ Uo., 12.

a cigányokat egy, az állam kötöttségeitől mentes, történelem nélküli népként határozza meg a nyugat-európai irodalmi hagyományban.⁴⁶

A cigányok/romák öntudatának, történeti emlékezetének alapját tehát nem a racionalitáson nyugvó absztrakció, hanem az emocionalitás egyik legfontosabb erőtere, a zene képezi. Érdekes lehet számunkra az, hogy míg a romantika zsenikultusza szerint a zenei teljesítmény az individuum génuszából ered, addig a cigányok zenei teljesítménye valójában egy hiányból fakadó kényszerként jelentkezik a műben. A hiány pedig a társadalmisághoz, a történetiséghez szükséges absztrakcióban fedezhető fel, ami az írásbeliség és a megfelelő fogalmi készlet hiányát sugallja. Ez a hiányosság egyben magyarázatot ad arra is, hogy a romák/cigányok miért nem rendelkeznek az európaiakhoz hasonló, írásban rögzített történelmi feljegyzésekkel. A narratíva fényében a cigányok kollektívájának ezen hiányossága az ősi, primitív természeti népekhez válik hasonlatossá, akik nem írásbelisegen alapuló, hanem alapvetően orális kultúrával rendelkeznek. Liszt korszellemének felfogása szerint a dal, a zene az egyetlen olyan csatorna, melyen keresztül a cigány nép közvetlenül kifejezheti, artikulálhatja érzelmeit, így a cigányság zenei eposzából derülhet ki, hogy mit gondol el a maga számára történeti tapasztalatnak, hogyan gondolkodik az elmúlt időkről és az aktuális jelenről.⁴⁷

4. Szövegrészlet:

(...) kell, hogy szive valamely zugában némely magas tulajdonokat rejtsen, miután fokékony lévén az eszményítésre, maga magát eszményítette, mivel dalai és költeményei vannak, s emezek együvégyűjtve, csaknem egy új nemű epopéát képezhetnek.⁴⁸

Elemzés:

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy Liszt szerint a cigányság egy olyan tegnap és holnap nélküli, a jelennek élő nép, mely nem ismeri a múltját, s így nyilván az is kérdé-

---

⁴⁶ Lemon, *Forró Vér és Fekete Gyöngy: a cigány eredetiség paradoxona a szocializmus idején*, Replika 23-24. (1996), 201-272

⁴⁷ Beck Zoltán, „A romológia diskurzusáról,” *Romológia*, 1 (2013): 43-51.

⁴⁸ Liszt Ferenc. *A cigányokról és a Czigányzenéről Magyarországon*. Budapest: Magyar Mercurius Kiadó, 2004, 7-8.

sessé válik, hogy a jövője milyen irányba halad. A cigányság olyan civilizálatlan, történelem nélküli népként van jelen Európa népei között, akik hiányt szenvednek a törvényekben, társadalmi intézményekben, történelmi és egyéb írásos feljegyzésekben. Az írásbeliséghez, a történetiséghez szükséges kompetenciák hiányát tekintve nem képes a magasabb rendű önkifejezésre (költészet, dráma, stb.), mely egy nemzeti eposz, epepeia létrehozásához szükséges, s ami egy alakulóban lévő nemzeti identitás meghatározó eleme lehet. Azonban Liszt feltételezi, hogy a cigányság is igényt tart egy nemzeti eposz létrehozására, ezért egy egészen újszerű epepeia létrehozásának lehetőségét látja abban, ha a cigányság a zenében, egyfajta zenei ciklus formájában alkotná meg (nemzeti) eposzát. Ezt támasztja alá a következő gondolata is: „midőn napja megjő és énekelni akar, saját magának saját költészetéről, neki erre más módot kell keresni, mint a beszéd!”⁴⁹

Liszt a továbbiakban úgy érvel, hogy a cigányság természetéből adódóan képtelen úgy kifejezni magát, ahogy az egy történelmi vagy irodalmi alkotás esetében elvárható volna, mivel a cigányság a szükséges kompetenciák hiányában nem tudja megfelelő fogalmisággal tényszerűen és formák alkalmazásával kifejezni legbensőbb gondolatait, benyomásait.⁵⁰ Ebből kiindulva gondolja Liszt, hogy a zene lehet egyedül az a csatorna mely az érzelmeinek, benyomásainak közvetlen kifejezésére alkalmas. Helyenként úgy látszik, hogy Liszt szerint a cigányság egyedül a saját szenvedélyeinek, ösztöneinek tematizálására képes, s így képtelenek magyarázatot adni saját eredetükről, múltjukról, történelmi valóságukról. Éppen ezért a nemzeti identitás meghatározó alkotóelemét, a nemzeti epepeit csak a zenén keresztül hozhatja létre a cigányság.⁵¹ Liszt szerint tehát a cigány nemzeti identitás a zenében gyökerezik s nem a hagyományban, történelemben, irodalomban vagy a képzőművészetekben, mivel a cigányság nyelve a zene, melyen keresztül egyedül képes önmagáról hangot adni, önmagát kifejezni. Ahogyan arról már korábban szó esett, az elbeszélés fényében a zene azért lesz kifejezetten fontos, mert a cigányság értelmi kompetenciájának hiányát hivatott pótolni a cigányság zeneiségre való hajlama. A zene tanítja meg arra a cigányságot, amire természetéből adódó-

---

⁴⁹ Liszt 2004, 8.

⁵⁰ Liszt utalást tesz arra, hogy akad néhány cigány ballada és románc, azonban a cigány nyelvű dalok és versek kezdetlegességük és kiforratlanságuk miatt nem tekinthetők művészeti produktumnak. (Liszt 2004, 10)

⁵¹ „Egy zene-épepeia is lehet hát biblia, valamely nép könyve, ha olyan mély forrást képez, melyből a nép saját öntudatát meríti; ha azon élő és egyéni gondolatból ered, mely egy nemzet tagjait tudtukon kívül jellemzi.” (Liszt 2004, 8)

an képtelen, vagyis a „hangmenetre, rímekre, hullámzatokra, dalra, szó- és beszédre.”⁵² Mindezzel pedig „némi belső világosság arany sugarát fejt ki saját magából.”⁵³

Az eposzról szóló fejtegetései során Liszt Ferenc Hegel feltevéseit veszi alapul a nemzeti öntudat forrását illetően. Ennek alapján állítja azt, hogy az eposz szó alatt nem a szokások és egyéb sajátosságok leírását, hanem a régiek tankölteményeit és mondáit kell értenünk.⁵⁴ Az európai népek az ilyen epikai művekből merítik nemzeti öntudatukat, s egyúttal ez határozza meg nemzeti identitásukat is, ugyanis többek között az adott nép közös történelme teremti meg a közösség számára az összetartozás élményét.⁵⁵ Liszt viszont értekezése során rámutat arra, hogy a saját kezűleg írott történelmi feljegyzések hiányában a romák számára nem áll rendelkezésre egy olyan történelmi emlékezet, mely alapját szolgáltatná egy nemzeti eposz létrehozásának.

A dolgozat záró szakaszában azt szeretném majd bemutatni, hogy körülbelül három évtizeddel Liszt könyvének 1859-es megjelenése után következik be Magyarországon a cigányság részéről a nemzeti öntudatra ébredés mozzanata, melynek során kísérletet történik, hogy egy nemzeti eposz által a cigány nép létrehozza a nemzeti öntudat alapját képező nemzeti eposzát. Feltevésem szerint a cigányság részéről ez lenne az első reflektív aktus, mikor kísérletet tesz arra, hogy önmagát szemlélje a múltban, mégpedig azzal, hogy elmeséli saját történetét, magyarázatot ad származására, tudatosítja és definiálja önmagát. Ezzel az aktussal kívánják megteremteni a cigány közösség összetartozásának alapját, ami egyúttal a kulturális progresszivitás záloga is lehet.

LISZT REPREZENTÁCIÓS STRATÉGIÁJA

Ahogy a kanonikus szövegek esetében, úgy Liszt Ferenc cigánykönyvét is felül nem vizsgált, különböző öntudatlanul működő oppozíciók („mi” és „ők”) és reprezentációs stratégiák formálják. E stratégiák által az értelmezés tárgya jelen esetben a cigányság, kiszorul a diskurzusból és létrejön egyfajta marginalizációs folyamat. Mivel Liszt művében a

---

⁵²Liszt 2004, 10.

⁵³Uo.

⁵⁴„Bizonyos számú tények elbeszélése, bizonyos számú helyzetek, szokások és tárgyak leírása, melyek valamely kor sajátjai, magában még nem Epos. (...) Hegel az Epos (...) elnevezés alá az emlékiratokat sorozza, aztán a régiek tankölteményeit és jeles mondáikat, a világ származásáról szóló tanokat, stb.” (Liszt 2004, 11-12)

⁵⁵„(...) épikai mű a *Saga*, mely egy nép bibliája, s minden nagy és hatalmas nemzetnek van hasonló, igazán nemzeti könyve, melyben ki van fejezve a mit geniusza alkotott.” (Liszt 2004, 13)

cigányság leírása bizonyos ideológiai és diszkurzív stratégiákon átszűrve valósul meg, Liszt valójában nem tesz egyebet, mint újra megjeleníti a „metaforikus” és „literalizált”, tehát képzelt cigány karakterét.

Ahogy általában a másság ideológiai konstrukcióját, úgy a Liszt által megvalósuló diszkurzív stratégiát is a rögzítettség⁵⁶ fogalmától való függés jellemzi. A Liszt által létrehozott romákról szóló diskurzusban a rögzítettség a kulturális, történelmi és faji különbség jeleit hordozza, ezáltal rögzítettként, jól tudottként jelennek meg a romákról szóló információk. Ezáltal jönnek létre a valóság megrekedt, rögzített formái, a valóság hamis ábrázolásai, vagyis a pozitív vagy negatív előjelű sztereotípiák.

A posztkolonialitás teoretikusa, Homi K. Bhabha szerint a sztereotípiák két szempontból fontos. A sztereotípiák kialakítása és felhalmozása valamiféle imázsteremtő aktus, melynek köszönhetően bizonyos politikai vagy hatalmi szempontok alapján jól kidolgozható lesz egy kultúra képe. Fontos azonban megállapítani, hogy Bhabha szerint ennek az imázsnek semmi köze nincs a valódi objektumhoz. Ez alapján a literalizált cigány képének sincs köze a cigánysághoz, ugyanis Liszt cigányságról alkotott organikus teóriái egy absztrakt valóságra irányulnak. Nagyjából hasonló módon alakította ki a Nyugat a Keletről egy romantikus szemléleten alapuló, mögöttes valóság képét, melyet a Kelet feletti autoritás fenntartásáért hozott létre.

Ez által válik érthetővé a másik fontos mozzanat, mely szerint a sztereotípiák alkalmazása megkívánja, hogy értelmezésünk tárgyát megváltoztassuk, vagyis hogy a vizsgálódásunk objektumát olyan fogalmi keretek közé szorítsuk, melyek nem felelnek meg a valóságnak. Elképzelésem szerint a sztereotípiában jelenlévő fontos folyamat az ambivalencia, a képzelet és a valóság konfliktusából adódik. Liszt műve bővelkedik a kulturális sztereotípiákban, melyek együttesen konstruálják a literalizált cigány képét. Az ellentmondás azáltal lép életbe, hogy a valóságban nem találkozhatunk a képzeletbeli cigánnyal, s hogy a literalizált cigány karakterének jellemzői nem vonatkoztathatók a cigányság kollektívájára. A sztereotípiákban jelenlévő ellentmondás biztosítja a sztereotípiák ismétlődésének és átörökítésének lehetőségét a változó történelmi és kulturális metszéspontokban, ennek köszönhetően élnek napjainkban is a Liszt által felvetett sztereotípiák a cigánysággal kapcsolatban.

---

⁵⁶ Homi K. Bhabha, „A Másik kérdése: Sztereotípiák, diszkrimináció és kolonializmus diskurzusa.” In.: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása, A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig – Szöveggyűjtemény.* Szerk.: Bókay Antal-Vilcsék Béla-Szamosi Gertrúd-Sári László (Budapest: Osiris, 2002), 630-637.

Liszt narratívájában tehát erősen jelen van egy bináris oppozíció, melynek köszönhetően az európai és a cigány kultúra értékei kerülnek egymással szembe. Mivel az elbeszélés nem a roma, hanem egy nem-roma szempontból történik, így a romákról egy külső perspektívából kaphatunk képet, következésképp a romákról szóló diskurzus egyoldalúvá, kizárólagossá válik. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy Lisztet nem érheti támadás, sem rosszindulatú megjegyzés, hisz valójában – talán tudattalanul, de elbeszélése egy olyan formát ölt magára, mely szándéka szerint korszellemének igényét kívánta kielégíteni, azzal, hogy egy akkoriban ismeretlen nép, a cigányság identifikációjára törekedett. Így valójában csak egy romantikus, fiktív eredetmitológiát hozott létre a cigányságról. Ugyanakkor be kell látnunk, hogy Lisztől valójában távol áll mindenfajta társadalmi, vallási, nemzeti és etnikai diszkrimináció, ugyanis Liszt egy nyitott, európai szellem, egy igazi romantikus művész, akinek szemében a romák a megzabolázhatatlan szabadságot testesítik meg. A romák iránti empatikus beállítódását mi sem példázza jobban annál, hogy félig franciának, félig cigánynak, illetve a Magyar Királyság elsőszámú cigányának vallotta magát.⁵⁷

NEMZETI IDENTITÁSKONSTRUKCIÓS IRODALMI KÍSÉRLETEK A ROMÁK RÉSZÉRŐL A XX. SZÁZADOT MEGELŐZŐ IDŐSZAKOKBAN MAGYARORSZÁGON

A fenti fejezetek jó rálátást adnak a cigányság korabeli megítélésére, arra, hogy miként gondolkodhattak a XIX. század idején a cigányságról, és hogy milyen módon reprezentálták őket. Ez a fejezet azonban azt teszi láthatóvá, hogy Magyarországon a XIX. század második felében a cigányság külső (nem cigányok által történő) ábrázolása mellett a cigányábrázolás egy új dimenziója lép életbe olyan roma értelmiségiek színrelépésével, akik irodalmi, nyelvészeti, filológiai és egyéb kulturális kísérleteikkel nemcsak a magyarországi roma irodalom, hanem a cigányságról szóló narratíva belső szempontból történő megfogalmazásának alapjait helyezték le. Feltételezhető, hogy ezen túlmenően tevékenységükkel igyekeztek egy nemzeti identitást kialakítani.

A cigány irodalom fogalmának meghatározásához jelen munka Beck Zoltán értekezésére⁵⁸ támaszkodik. Beck több szempontot is felkínál a fogalom definiálásához, jelen írás mégis főként a „szerzői dominanciára” helyezi a hangsúlyt. E munka azokat a 20. század előtti alkotásokat tekinti fontosnak, melyek nemcsak valamely cigány nyelven

⁵⁷ Hamburger Klára, „Liszt cigánykönyvének magyarországi fogadtatása,” *Muzsika* 43. 12. (2000 december). <http://epa.oszk.hu/00800/00835/00036/236.html> (Letöltés ideje: 2017. 01.03.)

⁵⁸ Beck Zoltán, *A lehetséges roma irodalom*. (Pécs: PTE-BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológiai Tanszék, 2003), 19.

íródtak, hanem szerzőik is cigány származásúak. Rajko Djuric⁵⁹ szerint a közép-kelet európai roma írásbeliség és irodalom megjelenése szorosan összefonódik a romák kulturális, művészeti és politikai szerveződésével. Ez a magyarországi folyamatokra különösen jellemző, ugyanis amint látható, a roma irodalom/írásbeliség megjelenése egyúttal egy olyan kulturális intenciót is magába foglal, ami a cigányság kulturális felzárkózását hívatott előmozdítani a többi európai néphez. A roma irodalom fejlődéstörténeti ívének bemutatásához azt a pillanatot kell megragadnunk, mikor az oralitást az írásbeliség váltja fel. A szakirodalmak nem tesznek említést a XIX. század második felénél korábbi irodalmi kezdeményezésekről, ezért a nyomtatott alapú cigány irodalom kezdeteinek kutatását innen kezdhetjük meg. Az ezt megelőző időszakokban – néhány korai szótárszerkesztői teljesítménytől eltekintve – a cigányság az írás nélküli, szóbeliségen alapuló kultúrát tudhatott magáénak. Mivel „az irodalom keletkezésének első és legegyszerűbb feltétele az írás,”⁶⁰ így a cigányság kulturális/irodalmi fejlődésében csak az 1850-es években következik be a fordulat, amikor az emlékezetet felváltja a betű, a szóbeliséget az írásbeliség. A tényleges magyarországi roma irodalom kezdeteit ebben az időszakban helyezhetjük el.

A felhozott példák által tehát világossá válik továbbá az is, hogy a XX. századot megelőző időszakokban voltak Magyarországon cigány szerzők részéről kulturális, irodalmi kezdeményezések, melyek olyan intenció mentén alakultak ki, minek célja egy nemzeti identitás megkonstruálása volt.

A XIX. század közepére egész Európában gyorsan megnőtt a nemzeti gondolat presztízse, aminek következtében Európa szerte egyre nagyobb teret hódított a nemzeti önazonosítás aktusa.⁶¹ Meglátásom szerint a cigányság önábrázolása szorosan összefügg a roma nacionalizmus gondolatának alapjaival is, ugyanis valószínűnek látszik, hogy a soron következő szótárszerkesztők, irodalmárok a XIX. század idején kibontakozó nemzetiesedési hullám befolyásoltsága alatt lehettek, ugyanis a korszakban hódító filológiai-szótári és irodalmi forradalom egyik fő célja a nemzeti identitás megteremtése volt.

Gyanítható, hogy cigányság „nemzeti tudatra” való ébredésének kezdetleges jelenségét a többi néphez, nemzethez való felzárkózás inspirálhatta, mely végső soron a cigány nép etnikai szerveződésének formaváltását tette szükségsszerűvé. A civilizálódás

⁵⁹ Rajko Djuric, „A rromani irodalom,” *Iskolakultúra* 12 (1998): 22.

⁶⁰ Thienemann Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak* (Pécs: Danubia, 1931), 48.

⁶¹ Benedict Anderson, *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről* (Budapest: L'Harmattan), 79.

eszményének követése jelenti ezt az egyetlen utat, amely egy új létezési keretet biztosíthat a cigányság számára Európa nemzetei között. Klaniczay Gábor *A civilizáció peremén* című tizenkét kultúrtörténeti tanulmányból álló kötetében Európa középkori és kora újkori civilizálódási folyamatát vizsgálva megállapítja, hogy minden civilizációs folyamat előmozdításához szükséges, hogy az adott nép mérsékelje és megzabolázza ösztönösségét a fokozódó önuralom által. A durvaság, az ösztönlét, stb. fékezésével a finomabb, szellemi képességek fejlesztése által lehetséges csak, hogy egy vad, természeti, vándorló népből egy civilizált, értékteremtő nép lehessen.⁶² Európa civilizálódási folyamata jól mutathatja a cigányság számára szükséges lépéseket ahhoz, hogy egy új társadalmi integrációs formát vehessen fel. Lényegében e civilizációs/nemzetiesedési folyamat megalapozását tette meg Nagyidai és a többi szótárszerkesztő az írásbeliség művelésével, irodalmi művek fordításával és létrehozásával, illetve a saját nyelv gondozásával és új fogalmi készlet létrehozásával. Mindezzel egy olyan történeti emlékezet megalapozására törekedtek, melyben saját történelmi, nemzeti gyökereik fejlődésnek indulhatnak. Ennek eredményeképpen alakulhat ki saját nemzeti öntudatuk,⁶³ mely abban játszik kulcsfontosságú szerepet, hogy képesek legyenek egy önálló narratívát létrehozni, megszólalni a róluk szóló diskurzusokban, hogy hitelesen reprezentálhassák önmagukat.

A következő szótárszerkesztők jól látták a nyelv szerepének fontosságát, ugyanis egy nemzeti identitás vagy nemzeti tudat többek között a saját nyelv kialakításával jöhet létre, mivel a nyelv által lehetséges egy olyan közösségi tudat, aminek köszönhetően

---

⁶² Klaniczay Gábor, *A civilizáció peremén: Kultúrtörténeti tanulmányok* (Budapest: Magvető, 1990), 68.

⁶³ A cigányság nemzeti öntudatra való ébredését illetően meg kell jegyeznünk egy érdekes tény, miszerint a cigányság nemzetépítő retorikájának kialakulása nem egy teljesen önálló, organikus folyamat, hanem egy külső, nem-cigány részről érkező indíttatás eredményeként is felfogható. A cigány nemzeti narratíva kialakításának háttérben fontos szerepet töltött be a Habsburg-udvar uralkodója, Habsburg-Lotaringiai József Károly Lajos főherceg (1833-1905), aki a cigány nyelv és folklór jó ismerőjeként több alkalommal tett kísérletet a magyarországi cigányok letelepítésére a munkavállalás és oktatás lehetőségeinek megteremtése mellett. József főherceg célja nem lehetett más, mint a romák társadalmi integrálásához szükséges kulturális feltételek megteremtése éppen a roma nyelv rendszerének leírásával, a cigány származású szerzők támogatásával, illetve az általuk létrehozott irodalmi alkotások széleskörű megismertetésével. A politikai hatalom részéről ez egy olyan imázsteremtő aktusként is értelmezhető, melynek célja a cigányság feletti autoritás megszervezése is lehet, ugyanis a zárt, vándorló életmódot folytató cigányság sok esetben a társadalmi feszültségek alanya volt. Viszont a vándorlással szakító, nyelvészetet és irodalmat, kultúrát művelő cigány képének kialakítása és a köztudatban való népszerűsítése olyan problémákban, kérdésekben nyújthat segítséget, mint például a származás kérdése, a cigány nyelv ismeretlensége, vagy az azonosítás nehézsége, de szolgálhatta a társadalmi integráció és letelepítés ügyét is.

egy nép megkülönböztetheti magát a másiktól.⁶⁴ A nyomtatott cigány szótárak létrehozásával minden adottá vált egy nyelvi közösségen alapuló roma nemzeti tudat alapjainak lerakásához. Benedict Anderson jól szemlélteti a folyamatot, mely során a nyomtatott nyelvek létrejöttével megalapozhatóvá válik a nemzeti egységtudat egy nép körében. A sztenderdizált nyelv lehetővé teszi, hogy egy nép – jelen esetben a cigányság - tagjai megérthessék egymást. A nyelv által vesznek egymásról tudomást a saját nyelvi mezőjükbe tartozó emberek sokaságáról. Maga a nyomtatott forma egy újfajta állandóságot kölcsönzött a nyelvnek, ami a nemzet egyik fontos eszméjének, a régiség, ősiség képzetének kialakulását tette lehetővé.⁶⁵ Tehát a roma nemzeti ideológia egyik legfontosabb legitimációs eszköze a nyelv lesz, ugyanis a nemzetté válás folyamatában elengedhetetlen „össz nemzeti kommunikációs eszköz kidolgozása.”⁶⁶ A cigányság esetében is a nyelv az, melynek közvetítésével előkészíthető a narratíva, mely lehetővé teszi a nemzeti öntudat olyan fontos komponenseinek kialakulását, mint nemzeti történelem, mítosz, irodalom.

Itt fontos megjegyezni, hogy a cigányság esetében csak egy kulturális alapú nemzetesedésről beszélhetünk, ugyanis a cigányság diaszpórikus elhelyezkedése igen problematikus teszi jól elhatárolható területhez kötött politikai nemzet kialakítását. Ennek eredményeként a cigányság esetében csak egy kulturális teljesítményekre épülő nemzetet gondolhatunk el.

Binder Mátyás rámutat arra, hogy a cigány közösségek mindig valamilyen 'idegen többség' által uralt közegben élnek, s ehhez a többséghez való viszonyulásból adódik a tény, hogy a cigány identitástudat a letelepedett népektől átvett kulturális vonásokon nyugszik.⁶⁷ A magyarországi roma nemzetépítő törekvések nagyon szoros kapcsolatot mutatnak a Közép-Kelet Európára jellemző kulturális nemzet modelljével. Binder Niederhauser Emilre hivatkozik, amikor a nemzetté válás két szakaszát tárgyalja. Mivel a területhez, államisághoz kötött politikai nemzet a cigányság esetében nem járható út, így csak a kulturális nemzet alternatívája által kínált modell bizonyult követendőnek. A nemzetté válás kulturális szakaszában a nemzetélesztő elit legfontosabb feladataiként jelenik meg a nemzeti nyelv és a történelem megteremtése. A nemzeti nyelven íródott irodalom, nemzeti eposzok, himnuszok, zene és színjátszás lesznek a

---

⁶⁴ Anderson, 78.

⁶⁵ Uo., 49.

⁶⁶ Binder Mátyás. „A roma nemzetépítés – történeti és kulturális antropológiai keresztmetszetben” *Eszmélet* 77 (2008): 142

⁶⁷ Uo., 146.

nemzeti eszme hordozói. Mint arra Szuhay Péter rámutat, a cigányság nemzetté válásának követelménye, hogy megalkossák mitológiai rendszerüket, népük genealógiáját, és megmondják származásuknak helyét.⁶⁸

A roma írásbeliség művelésének korai előzményként elmondhatjuk, hogy már a XVII-XVIII. században több írástudó roma is tanult a hazai felsőoktatásban, mint például Grausser Dávid és Császlai Mihály,⁶⁹ azonban a cigány származású szerzők munkáinak megjelenése csak a XVIII. század végére tehető. 1790 körül született meg az első cigány-magyar szógyűjtemény⁷⁰ a kolozsvári református kollégiumban a cigány származású teológus hallgató, Vistai Farkas Mihály közreműködésével. A nyolcvan oldalas kézirat 2148 cigány szót tartalmaz, s készítését a hazai romakutatás egyik úttörője, Szathmári Pap Mihály vezette, aki teológiaoktató volt a kolozsvári egyetemen. A szószerkesztői kiegészítették egy 1768-as, nyomtatott latin-magyar szótár sorszámokkal ellátott lapjaival, melynek segítségével a cigány szavak latin megfelelői is követhetők.⁷¹

A szószerkesztet megtalálható Bari Károly *Régi cigány szótárak és folklórszövegek* című, három kötetből álló, 2013-ban megjelent szöveggyűjteményében is. Ezen kívül Vistaitól fennmaradt egy 1787-es kérelem, amelyben egykori professzorai támogatását kéri egy falusi iskolamesteri állás megszerzéséhez.⁷² A rövid írásműből is szembetűnik a szerző magas műveltsége.

A XIX. században Ipolysági Balogh János, Nagyidai Sztojka Ferenc és Boldizsár József voltak azon roma értelmiségiek, akiknek a nevéhez szótárkészítői munkásságuk mellett az első műfordítások és – Sztojka esetében – önálló irodalmi szövegek is kötődnek, amivel mind a cigány, mind a nemzeti kultúra részeivé, s (talán elfeledett) büszkeségeivé váltak.

Ipolysági Balogh János (1802-1876) iskolázott, három gimnáziumi osztállyal

---

⁶⁸ Binder, 132.

⁶⁹ Szathmári Pap Mihály és Vistai Farkas Mihály, „Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum quod fieri fecit, curiositatis caussa, Michael Pap Szathmári per Michaellem Farkas, alias Vistai natam Zingarum, Collegii nostri, per aliquot annos civem togatum.” Kézirat. 1768–1796.

⁷⁰ Lukács Ágnes, „Interjú Landauer Attilával.” In: *Fogom a kezét, és együtt emelkedünk: tanulmányok és interjúk a romaintegrációról*. Szerk.: Gereben Ferenc és Lukács Ágnes (Budapest: Jezsuita Könyvek, 2013), 45-62.

⁷¹ Szabadi István, „A protestáns tudományosság és a cigánykutatás kezdetei: Szathmári Pap Mihály cigány szójegyzéke,” *Könyv és könyvtár* 17. 1 (1994): 41-155.

⁷² Szabóné Kármán Judit, „A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota.” Doktori értekezés. „Oktatás és Társadalom” (Pécsi Tudományegyetem: Neveléstudományi Doktori Iskola, 2012).

rendelkező⁷³ muzsikus cigány volt, aki honvédkarmesterként részt vett az 1848-49-es szabadságharcban is. Hat éven át primahegedűsként tagja volt Bihari János bandájának, később maga is zenekarvezető Ipolyságon és Selmecebányán. Részt vett a temesvári csatában 1849. augusztus 9-én.⁷⁴ A zenén kívül komoly érdeklődést tanúsított a nyelvészet iránt, több katolikus imádságot fordított le cigány nyelvre, melyeket 1850-ben saját kiadásban publikált a *Legelső cigány imádságok, a mely mind a két magyar hazában levő cigány nemzet számára* (1850) című, rövid terjedelmű kiadványban.⁷⁵ Emellett egy magyar-cigány szótára is fennmaradt kézirat formájában, amely Szinnyei József Magyar írók élete és munkái című, korabeli munkája szerint: „József főherceg birtokában van, a szerző arczképével.”⁷⁶ Balogh levelezést is folytatott az uralkodói családdal,⁷⁷ aki amellelt, hogy pártolta a cigányságot, jól beszélte a cigány nyelvet is. A főherceg nagy becsben tartotta Baloghot, ugyanis fent említett műve referenciaként szolgált számára a *Czigány nyelvtan, vagyis Romano Csibakero Sziklaribe* (1888) kidolgozása során. Ipolysági Balogh János hetvennégy évesen halt meg Selmecebányán, temetésének költségeit pedig maga József Főherceg vállalta magára.⁷⁸

Boldizsár József (1825-1878) egy kolozsvári cigányzenész, akiről sajnos kevés információ áll rendelkezésre. Szinnyei irodalmi lexikonából mindössze annyit tudunk meg róla, hogy egy írástudó, szótárkészítő cigányzenész volt Boldizsár, aki műfordítóként Petőfi verseit ültette át cigány nyelvre, melyek közül több az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok (később Összehasonlító Irodalmi Lapok) című, Kolozsváron kiadott folyóirat hasábjain jelent meg.⁷⁹ Szinnyei szerint „fordításainak nagyobb része kéziratban van, valamint cigány-szótára is.”⁸⁰ Az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok XXXI. lapszámában (1878) jelent meg egy rövid nekrológ, melyben nagy tisztelettel emlékezik meg a szerkesztőség egykori roma kollégájáról.⁸¹ A gyászír szövegéből kiderül, hogy Boldizsár 1878. június 5.-én Kolozsváron tüdőbajban halt meg. A temetésén a szabadságharc hőseinek kijáró tiszteletben részesült:

---

⁷³ Szinnyei József. *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2000 [1891–1914]).

⁷⁴ Csemer Géza. *Habiszti. Cigányok élete – étele. Almanach*. (Budapest: Lettera, 1994), 23-24.

⁷⁵ Szinnyei: id. mű

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Eredeti cigánylevelek. Közli József főherceg. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 14 (1890): 737–768.

⁷⁸ Csemer: id. mű

⁷⁹ Szinnyei: id. mű

⁸⁰ Uo.

⁸¹ *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* 2. 31 (1878. június 15.): 660.

honvédhuszár haladt a menet élén és a szabadságharcosok jelvényével látták el a koporsóját. Fordítói munkásságának köszönhetően jelentek meg nyomtatásban a cigány nyelvű adaptációi Petőfi *Reszket a bokor mert...*,⁸² a *Mit nem tettem volna érted...*,⁸³ az *Elfojtott könnyek*,⁸⁴ a *Mi foly ott a mezőn*,⁸⁵ és az *Esik, esik, esik*⁸⁶ című verseinek.

Ahogy arról már korábban szó volt, József főhercegnek „jelentős szerepe volt a cigány értelmiségiek, mindenekelőtt kedvenc cigánya, Nagydai Sztojka Ferenc (1855-?) támogatásában, akinek cigány szótárát saját költségén jelentette meg két kiadásban.”⁸⁷ 1886-ban jelent meg Nagydai szótára *Ő császári és magyar királyi fensége József Főherceg Magyar és cigány nyelv gyök-szótára* címmel, mely jelentős irodalmi-költészeti mellékletet is tartalmaz Sztojka saját munkáival.

A szótárszerkesztő és költő Nagydai nevéhez köthetők tehát a magyarországi cigány irodalom első művei. Nagydai négy fő részre osztotta fel két kiadásban (1886, 1890) megjelent gyökszótárát. Az első szakaszban található a 13700 cigány szó és magyar megfelelőik. A másodikban szerepeltek liturgikus szövegek (*Miatyánk, Angyali üdvözet, Hiszek egy Istenben, Tízparancsolat* és egyéb imádságok), elbeszélések és olyan költők verseinek cigány nyelvű fordításai, mint Etédi Sós Márton (*Magyar gyász*) és Petőfi (*A király esküje, Vándorlegény, Ilyen asszony való nékem, Befordultam a konyhára*, stb.). A harmadik részben olvashatjuk Nagydai saját költeményeit cigány nyelven és azok fordításait (*Királyi üdvözet, Rudolf koronaherceghez, Jókai Mórhoz* stb.). A negyedik szakaszban találhatunk cigány dalokat, bölcs mondásokat, névnapi- és újévi köszöntőket, illetve Sztojka két történelmi színdarabját. *A Czigány lakodalom* című színmű a tizenötödik századba vezeti vissza az olvasót, míg a *Czigányvár!*⁸⁸ című

---

⁸² Petőfi Sándor, „Izdral o czino ruk, ke [Reszket a bokor, mert].” Ford. Boldizsár József. *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* 2. 21 (1878. január 15.): 440-441.

⁸³ Petőfi Sándor, „Szoná cshunyomásmé vás tuké [Mit nem tettem volna érted].” Ford. Boldizsár József. *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* 2. 23 (1878. február 15.): 483.

⁸⁴ Petőfi Sándor, „Kéde rovosz [Úgy sírhatnék].” Ford. Boldizsár József. *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* 2. 24 (1878. március 31.): 534.

⁸⁵ Petőfi Sándor, „Szotheadél o koj ne máll [Mi foly ott a mezőn].” Ford. Boldizsár József. *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* 2. 26 (1878. március 31.): 534.

⁸⁶ Petőfi Sándor, „Pérel, pérel, pérel [Esik, esik, esik].” Ford. Boldizsár József. *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* 12. 115-116 (1882): 2101.

⁸⁷ Soós István, „Pártfogónk és királunk,” *Napút* 8. 9 (2006. november): http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_09/035.htm

⁸⁸ Mivel e műveknél még hátra van a filológiai vizsgálódás, ezért megjelenésükkel kapcsolatban jelen tanulmány nem képes pontos dátummal szolgálni. Ennek okán ezen írás csupán megemlíti e műveket. A gyökszótárban szereplő szövegek feltételezhetően korábban íródhattak, de nyomtatás alá 1886-ban

darab Nagyida várának másodszeri elfoglalását és elhagyását beszéli el Károly Róbert uralkodásának idejéből.

E szótárban jelent meg többek között Sztojka *A cigányok vándorlása* című elbeszélő költeménye is, amelyek jelentősége abban rejlik, hogy ez egy teljesen önálló epikus mű egy roma szerzőtől, amely a roma nép eredetmítoszáat próbálja megalkotni. Nagyidai „szóhagyomány után” beszéli el a cigányság vándorlásait Magyarországon és környékén, szokásaikat és sorsukat ötvenhét versszakban. A költemény által elbeszélte legenda egészen a „barbárosok” és Attila, a hun uralkodó idejére teszi a népcsoport megjelenését Nagyidán.

A cigányok nagyidai várát semmilyen erő, még Attila seregei sem tudták bevenni. Bár kezdetben bőségben éltek a romák, mégis éhezés ütötte fel fejét, ezért vándorlásba kezdtek, a várát pedig Sztojka Pál vajdára hagyták. A cigányok nemzetsége kilenc felé oszlott vándorlásaik során, így jutottak el többek közt Debrecenbe, Szeged mellé, Bosznia határához, Simontornyára, Nagyszebenbe és Kolozsvárra. A cigányok különböző foglalkozásokat űztek: kolompárlással (üst- és edénykészítés), lókupeckedéssel, kereskedelemmel és fémművességgel foglalkoztak, kőműves- és ács munkát végeztek (Boszniában várépítésben vettek részt), a vándorélettel felhagyott csoportok pedig tanultak és katonaként is jeleskedtek.

Nagyidai Sztojka Ferenc e művét több szempontból is besorolhatjuk a romantika irodalmának nagy kánonjába, ugyanis jól illeszkedik a korszak elvárásaihoz. A cigányok ábrázolása nem volt újdonság a korszak művészetében, hisz a XIX. század irodalmában, költészetében és festészetében a cigányság a különleges, titokzatos „másságot,” az egzotikumot testesítette meg, féktelen szabadság- és természetszeretettel. A *cigányok vándorlása* azáltal válik fontos és roppant érdekes szépirodalmi alkotássá, hogy korszakát jócskán megelőzve Sztojka a romantika és a modernizmus művészeivel ellentétben nem egy kolonizáló nézőpontból tekint az „egzotikus másokra”, a cigányra, hanem roma szerzőként igyekszik megfogalmazni a cigányság saját narratíváját. „A cigányság indiai eredetének szerepe felértékelődik a nemzetépítés retorikájában, hiszen a »bizonytalan eredetű, kóbor népből« gazdag kulturális örökséget hordozó, valódi őshazával, nyelvvel, szokásrendszerrel rendelkező, (letelepedésüket követően) mesterségeket űző közösség válik.” Ugyanígy a „vándor életmód mítoszának is fontos

---

vagy 1890-ben kerülhettek, mivel maga a gyökszótár akkor került megjelenésre. Többek között az ilyen filológiai kérdések pontos vizsgálata további kutatást igényel.

szerepe van a roma történeti tudat formálásában.”⁸⁹

Azért izgalmas a cigányokról szóló külső reprezentációt szembe helyezni a cigányok önreprezentációjával, mert a két narratíva egészen különböző interpretációját hozza létre a cigányságnak. A külső reprezentációnál láthattuk, hogy a cigány jellemzően mindig saját akaratán kívül, objektív alanyként ábrázolódik az irodalmi alkotásokban. Vad, természeti, társadalmon kívüli, írásbeli kultúrával és vallással nem rendelkező népként jelenik meg, aki a földi élet szépségének gondtalan letéteményeseként élvezi a társadalom kötöttségeitől meg nem rontott szabadságot. A fenti szerzők portréjának bemutatása ugyanakkor azért tekinthető fontosnak, mert tevékenységük egyrészt jól bizonyítja, hogy a magyarországi cigány írásbeliség és irodalom kezdetei már a XIX. század korai időszakától jól nyomon követhetők, másrészt általuk veszi kezdetét az általában vett irodalmi roma önreprezentáció. Ezzel nemcsak a cigányokról szóló, belső nézőpontú narratíva jön létre, hanem a tényleges cigány írásbeliség is, ami a nemzeti nyelv, irodalom, történelem és egyéb kulturális produktumok létrehozásával lehetővé teszi a cigány nyelv legitimálását, a magyar és a cigány kultúra közelítését,⁹⁰ valamint a saját identitás és a nemzeti öntudat kialakítását, hogy mindezzel egy, a civilizáció alacsonyabb fokán álló nép, immáron civilizált nemzethez méltó módon képviselhesse magát Európa nagy nemzetei/népei között.

Végezetül szükségesnek tartom leszögezni, hogy a vizsgált narratívák közötti oppozíciót semmiképpen sem a dolgozat szerzője hozza létre, hiszen ezzel az önkényes, szubjektív aktussal a tudományosság alapvető kritériumán, az objektivitáson esne csorba, ami az elemzés kritikai pozícióját fenyegetné. A dolgozat azt kívánta láthatóvá tenni, hogy az elemzett szövegek, tehát a cigányokról szóló külső és belső XIX. századi narratívák természetükből, saját inherens logikájukból adódóan kizárólagosságra törekednek. Ily módon pedig a két típusú narratíva között nem jöhet létre dialógus, nincs átjárás, reflexió, következésképpen egyik esetben sem beszélhetünk reflektált, narratív formába öntött valóságról.

---

⁸⁹ Binder, 140.

⁹⁰ D. Magyar Imre. „A magyarországi cigányság irodalmáról.” Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, 2013. 187-190.

HIVATKOZOTT MŰVEK

Anderson, Benedict. *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest: L'Harmattan, 2006.

Baumgartner, Gerhard és Éva Kovács. „Roma und Sinti im Blickfeld der Aufklärung und der bürgerlichen Gesellschaft.” In *Roma und Sinti, „Zigeuner – Darstellungen” der Moderne* szerkesztette Gerhard Baumgartner és Tayfun Belgin. Krems: Kunsthalle Krems, 2007.

Beck Zoltán. *A lehetséges roma irodalom*. Pécs: PTE-BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológiai Tanszék, 2003.

Beck Zoltán. „A romológia diskurzusáról.” *Romológia* 1 (2013): 43-51.

Bencsik Gábor. „Utószó Liszt Ferenc- A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon c. könyvéhez.” <http://magyarmeducius.hu/reszletek/liszt-ferenc-ciganyokrol-es-cigany-zenerol-magyarorszagon>.

Bhabha, Homi K. „A Másik kérdése: Sztereotípiák, diszkrimináció és kolonializmus diskurzusa.” In, *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása, A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig – Szöveggyűjtemény* szerkesztette Bókay Antal-Vilcsek Béla, Szamosi Gertrúd és Sári László. Budapest: Osiris, 2000.

Binder Mátyás. „Közös a kultúránk, az eredetünk és a nyelvünk, egy nemzet vagyunk”: a roma nemzeti narratíva vitatott kérdései a történetírás tükrében.” In *uő, A nemzeti mítoszok szerkezete és funkciója Kelet-Európában*. Budapest: L'Harmattan, 2003.

Binder Mátyás. „A roma nemzetépítés- történeti és kulturális antropológiai keresztmetszetben.” *Eszmélet* 77 (2008): 130-160.

Csemer Géza Habiszti. *Cigányok élete – étele. Almanach*. Budapest: Lettera, 1994.

Bitteri, Urs. „Vadak” és „civilizáltak”: Az európai – tengerentúli érintkezés szellem és kultúrtörténete. Budapest: Gondolat, 1982.

D. Magyar Imre. „A magyarországi cigányság irodalmáról.” Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, 2013.

Djuric, Rajko. „A romani (cigány) irodalom.” *Iskolakultúra* 12 (1998): 21-29.

Erdős Zoltán. „Mítoszok és sztereotípiák. A cigányság a német és magyar közvéleményben.” *Romológia* 1. 2-3. (2013 ősz-tél): 45-67.

Gyáni Gábor. *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág, 2003.

Hamburger Klára. „Liszt cigánykönyvének magyarországi fogadtatása.” *Muzsika*, 43. 12 (2000 december). <http://epa.oszk.hu/00800/00835/00036/236.html>

József Főherceg. „Eredeti cigánylevelek.” *Egyetemes Philologiai Közlöny* 14 (1890): 737–768.

Klaniczay Gábor. *A civilizáció peremén: Kulturtörténeti tanulmányok*. Budapest: Magvető, 1990.

„József Főherceg könyve.” *Vasárnapi Újság*, 35. 21 (1888. május 20): 342.

Kovalcsik Katalin és Réger Zita. „A tudomány, mint naiv művészet.” *Kritika* 2 (1990): 31-34.

Lemon, Alaine. „Forró Vér és Fekete Gyöngy: a cigány eredetiség paradoxona a szocializmus idején és azután.” *Replika* 23-„»Levelezés«: Vidéki levél a bécsi levelezőtől.” *Vasárnapi Újság* 6. 37 (1859. szeptember 11) 442.24 (1996 december 1.): 243-260.

„»Levelezés«: Vidéki levél a bécsi levelezőtől.” *Vasárnapi Újság* 6. 37 (1859. szeptember 11) 442.

Liszt Ferenc. *A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon*. Budapest: Magyar Mercurius Kiadó, 2004.

Lukács Ágnes. „Interjú Landauer Attilával.” In, *Fogom a kezét, és együtt emelkedünk: tanulmányok és interjúk a romaintegrációról*, szerkesztette Gereben Ferenc és Lukács Ágnes. Budapest: Jezsuita Könyvek, 2013.

Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok 2. 31 (1878. június 15.): 643-668. http://documente.bcucuj.ro/web/bibdigit/periodice/osszehasonlitoirodalomtortenelmi/1878/BCUCLUJ_FP_106543_1878_002_031.pdf.

Williams, Patrick. „Cigány házasság.” In, *Cigányok Európában 3: Franciaország.*, szerkesztette Prónai Csaba. Budapest: L'Harmattan – Új Mandátum, 2005.

Petőfi Sándor. „Izdral o czino ruk, ke [Reszket a bokor, mert].” Fordította Boldizsár József. *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* 2. 22 (1878. január 15.): 440-441. documente.bcucuj.ro/web/bibdigit/periodice/osszehasonlitoirodalomtortenelmi/1878/BCUCLUJ_FP_106543_1878_002_021.pdf.

Petőfi Sándor. „Kéde rovosz [Úgy sírhatnak].” Fordította Boldizsár József. *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* 2. 26 (1878. március 31.): 534. documente.bcucuj.ro/web/bibdigit/periodice/osszehasonlitoirodalomtortenelmi/1878/BCUCLUJ_FP_106543_1878_002_026.pdf.

Petőfi Sándor. „Pérel, pérel, pérel [Esik, esik, esik].” Fordította Boldizsár József.

Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok 12. 115-116. (1882): 2101.
http://documente.bcuccluj.ro/web/bibdigit/periodice/osszehasonlitoirodalomtortenelmi/1882/BCUCLUJ_FP_106543_1882_06_115_116.pdf.

Petőfi Sándor. „Szóná cshunyomásmé vás tuké [Mit nem tettem volna érted].” Fordította Boldizsár József. *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* 2. 23 (1878. február 15.): 483.
documente.bcuccluj.ro/web/bibdigit/periodice/osszehasonlitoirodalomtortenelmi/1878/BCUCLUJ_FP_106543_1878_002_023.pdf.

Petőfi Sándor. „Szotheadél o koj ne máll [Mi foly ott a mezőn].” Fordította Boldizsár József. *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* 2. 36 (1878. március 31.): 534.

Root Dictionary of the Hungarian and Tsigane Language. Romani Dictionary & Language Centre. <http://romanidictionary.com/books/sztojka/>.

Said, Edward W. *Orientalizmus*. Budapest: Osiris, 2000.

Sárosi Bálint. *A cigányzenekar múltja 1776-1903 - Az egykorú sajtó tükrében*. Budapest: Nap Kiadó, 2004.

Soós István. „Pártfogónk és királunk.” *Napút* 8. 9 (2006. november).
http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_09/035.htm.

Szabadi István. „A protestáns tudományosság és a cigánykutatás kezdetei: Szathmári Pap Mihály cigány szójegyzéke.” *Könyv és könyvtár* 17 (1994): 141-155.
https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/170942/KK_1994.pdf.

Szabóné Kármán Judit. „A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota.” Doktori értekezés. „Oktatás és Társadalom” Pécsi Tudományegyetem. Neveléstudományi Doktori Iskola, 2012.

Szathmári Pap Mihály és Vistai Farkas Mihály. „Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum quod fieri fecit, curiositatis caussa, Michael Pap Szathmári per Michaellem Farkas, alias Vistai natam Zingarum, Collegii nostri, per aliquot annos civem togatum.” Kézirat. 1768–1796. <http://dspace.bcuccluj.ro/handle/123456789/22035>.

Szinnyei József. *Magyar írók élete és munkái*. Budapest: Aranum Adatbázis, 2000.
<http://mek.oszk.hu/03600/03630>.

Szuhay Péter: „Az egzotikus vadembertől a hatalom önnön legitimálásáig. A magyarországi cigányokról készített fotók típusai.” *Beszélő* 7 (2002. július-augusztus): 97–106.

„»Tárház«: Gróf Fáy István véleménye Liszt Ferencz legújabb állításairól” *Vasárnapi Újság* 6. 34 (1859. szeptember 25): 464-465.

„»Tárház«: Liszt Ferencz és a magyar zene.” *Vasárnapi Újság* 6. 34 (1859. augusztus 21): 403.

Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Pécs: Danubia, 1931.

Veres András. „Cigányok az irodalomban.” In, *Tanulmányok a cigánység társadalmi helyzete és kultúrája köréből*, szerkesztette Kovalcsik Katalin. Budapest: BTF-IFA-MKM, 2001.